

ÖLÇÜNLÜ TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE EŞ BİÇİMLİ BİÇİM BİRİMLERİNDEN/YAPILARDAN “Ar” (ar/er)

“ ‘Ar’ (ar/er) Morphems From Isomorphims (Homonymys) in
Standard Turkish”

Yusuf TEPELİ*

ÖZET

Türkiye Türkçesinin biçim birimleri dil bilgisi kitaplarında yapı, anlam ve görevleri bakımlarından incelenirken eş biçimli biçim birimlerine anlam konusu içerisinde çok az yer verilmekte, ya da hiç yer verilmemektedir. İlgili kitaplarda bu türden yapılar için eş adlılık, eş seslilik/sesteşlik, kökteşlik gibi terimler kullanılmaktadır. Türkçenin sondan eklemeli bir dil olması, eklerin de ses bakımından kök ve gövdelere bağlı olarak çok biçimlilik göstermesi, pek çok dille sözcük alış verişi ve ses gelişmeleri gibi nedenlerle eş biçimli biçim birimlerinin sayısı oldukça fazladır. Biçim birimlerini benzerlerinden ayırabilecek derecede iyi bir biçim birimi bilgisinin verilebilmesi için de eş biçimlileri öne çıkaran inceleme yöntemi geliştirilmelidir. Bundan hareketle bu çalışmada “ar/er” eş biçimli biçim birimlerinin neler olduğu ortaya konulup örneklendirilecektir.

Anahtar kelimeler: Türkiye Türkçesi, eş biçimlilik, eş biçimli “ar/er” biçim birimleri.

ABSTRACT

While Turkish morphemes are examined in terms of their structures, meanings and types, isomorphism are examined in terms of their meanings in contexts little or none. In related literature those structures are called as homonyms, homophones, and from the same origins.

Because Turkish is a suffixing language, suffixes are varied in terms of phonemes due to stems and derivations and Turkish exchange words with many other languages and because of developing phonology, morphemes from isomorphism should be developed in order to give a detailed

* Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü Sınıf Öğretmenliği ABD Öğretim Üyesi, Antalya.

morphology knowledge to the extent that morphemes can be distinguished from the similar ones. Thus, “Ar” (ar/er) morphemes from isomorphism were studied and exemplified.

Key words: Turkish, isomorphism, “Ar” (ar/er) morphemes.

GİRİŞ

Biçim birimler (morfemler) bağımlı (ekler) ve bağımsız (sözcük) olmak üzere ikiye ayrılır. Türkçe yapısı bakımından sondan eklemeli bir dil olduğu için bağımlı biçim birimleri (ekler) açısından zengindir. Bu bağımlı biçim birimleri bir yandan yeni biçim birimleri yaparken, diğer yandan da biçim birimleri arasında ilişki kurarlar. Üzerine geldikleri bağımsız biçim birimlerine ses bakımından uyum sağladıkları için çok biçimlidirler. Bunlar; Türkiye Türkçesinde en az 2, en fazla 8 değişik biçime sahiptirler. Bağımsız biçim birimleri yapısı bakımından basit, türemiş ve birleşik olmak üzere üçe ayrılır. Bağımsız biçim birimleri bağımlı biçim birimlerinin tersine tek biçimlidir.

Türkçenin, tarihsel süreç içerisinde gerek ses yönünden gelişme göstermesine ve gerekse başka dillerle sözcük alış verişine bağlı olarak biçim birimleri arasında biçimsel benzerlikler de artmıştır. Vardar, Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü’nde “Eşadlılık gösteren sözcükler”e *eşadlı* (Alm. *Homonym*, Fr. *homonyme*, İng. *Homonymous*) (1998: 96-97), “Gösterileni ayrı, göstereni özdeş olan sözcüklerin özelliği”ne *eşadlılık* (Alm. *Homonymie*, Fr. *homonymie*, İng. *Homonymy*) (1998: 97); “Eşseslilik gösteren sözcükler”e *eşsesli* (Alm. *Homophon*, Fr. *homophone*, İng. *Homophonous*), “Kimi dillerde görülen yazılışı ayrı, söylenişi aynı olan sözcüklerin özelliği”ne *eşseslilik* (Alm. *Homophonie*, Fr. *homophoneie*, İng. *Homophony*) (1998: 99); “Eşyazımlılık gösteren birimler”e *eşyazımlı* (Alm. *Homograph*, Fr. *homographe*, İng. *Homographic*), “Kimi dillerde görülen, söylenişi ayrı, yazılışı aynı olan göstergelerin özelliği”ne *eşyazımlılık* (Alm. *Homograph*, Fr. *homographe*, İng. *Homographic*) (1998: 100) der. Ayrıca Vardar “Öte yandan, dilbilimciler eşadlılık olgularıyla çokanlamlılık olgularını ayırmaya özel bir özen göstermekte, tarihsel, kökensel ölçütler yerine eşsüremlilikler uyarınca işlem yaparak eşadlılığın sınırlarını genişletmektedirler.” (1998: 97) diyerek kökenlerine bakılmaksızın anlamları farklı, yazılışları/söylenişleri aynı yapıların bu kapsamda değerlendirildiğini belirtmektedir. Korkmaz da “Söyleniş ve yazılışları birbirinin aynı olup da anlamları (veya görevleri) ve gösterdikleri kavramlar açısından birbirleriyle hiçbir ilişkisi bulunmayan ek ve kelimeler”e *eş sesli* (*ek*, *kelime*), “Ayrı anlam veya görevdeki kelime ve eklerin ses ve yazılış bakımından aynı olmaları durumu”na *eş seslilik* (1992: 57-58) diyerek

tanımlamasının içine ‘görev’ ve ‘ek’ kavramlarını da katar. Fakat eş adlı, eş sesli ve eş yazımlı şeklinde ayrı ayrı terimler kullanmaz. Osmanlıcada bu türden yapılar için *elfaz-ı mütecanis-tecaniüs* (Korkmaz, 1992: 57-58) terimleri kullanılır. Gürsoy-Naskali Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu’nda sadece *eş sesli* başlığını açar ve Türk dünyasında ‘*omonim*’ (Az., Tkm, Gag, Özb., Tat., Bşk., Kmk, Krç.-Malk.; Nog., Kzk., Krg., Alt., Hks, Tuv., Şor) az da olsa ‘*şakldoş*’ (Özb.), ‘*şekildaş söz*’ (Uyg.), ‘*awazdaş süz*’ (Tat.), ‘*ayduları tüngey, t’e uçuru başka söstör*’ (Alt.) terimlerinin kullanıldığını belirtir (1997: 38-39).

Burada, genelde “eş adlı-eş adlılık”, “eş sesli-eş seslilik”/“sesteş-sesteşlik, eş yazımlı-eş yazımlılık” gibi birbirinden farklı terimlerle karşılanan bu türden yapılar için daha kapsayıcı olacağı düşünüldüğünden “*eş biçimli-eş biçimlilik*” terimleri kullanıldı. “Eş gösterenli-eş gösterenlilik” terimleri de kullanılabilir. Buradan hareketle de “Kökenleri ve/veya anlamları ve/veya görevleri ayrı olan biçim birimlerinin/yapıların; yazılışları ve/veya söylenişlerinin bir olma durumu”na eş biçimlilik; “Eş biçimlilik gösteren sözcükler/yapılar”a da eş biçimli denir.

1. Kökenleri ayrı olup da söylenişleri ve/veya yazılışları bir olan biçim birimlerini gerçek eş biçimli sözcükler olarak değerlendirebiliriz. Örneğin; *bağ I* “Düğümleenebilir nesne” ile *bağ II* “Üzüm bahçesi” gibi. Bu türden gerçek eş biçimli biçim birimlerine eş adlı terimi kullanılabilir.

2. Dil bilgisi görevleri (ve/veya anlamları) farklı fakat söylenişleri ve/veya yazılışları (ve/veya kökenleri) aynı olan eş biçimli biçim birimleri de vardır: “Eve doğru koştu” (edat görevinde), “Bize, doğru davrandı” (zarf görevinde), “Bunun doğrusu nedir?” (isim görevinde), “Bu doğru bir insandı.” (sıfat görevinde); “Dolmuşa bindi.” (fiilden isim yapım eki görevinde), “Suyla dolmuş bir bardak” (sıfat-fiil eki görevinde), “Öğrenciler sınıfa dolmuş.” (öğrenilen geçmiş zaman eki görevinde), “Öğrenciler sınıfa doluyormuş.” (rivayet kipi eki görevinde) gibi. Bu türden eş biçimli biçim birimleri için eş kökenli terimi kullanılabilir.

3. Söylenişleri (ve/veya anlamları ve/veya görevleri) farklı fakat yazılışları aynı eş biçimli biçim birimleri de görülmektedir: “Eve gitme!” (Olumsuz eki, vurgu “git” hecesindedir), “Eve gitme durumunda kaldı.” (İsim-fiil eki, vurgu “me” hecesindedir). Bu türden eş biçimli biçim birimlerine eş yazımlı terimi kullanılabilir.

4. Yazılışları (ve/veya anlamları ve/veya görevleri ve/veya kökenleri) farklı fakat söylenişleri bir olan eş biçimli biçim birimleri de bulunmaktadır: *grup/gurup, yağ/ya* gibi. Bu türden eş biçimli biçim birimleri için eş sesli terimi kullanılabilir.

5. Gövde halindeki (türemiş) sözcüklerin birtakım ses düşmeleri sonucunda türediği kökle aynı yazılışa ve/veya söylenişe sahip olduğu eş biçimli yapılar da bulunmaktadır: tat- (fiil) /tat (isim), boya- (fiil) / boya (isim) gibi. Bu türden eş biçimli biçim birimleri için de eş köklü (kökteş) terimi kullanılabilir.

6. Bağımlı ve bağımsız biçim birimleri arasında da eş biçimlilik görülebilmektedir. Hatta bu Türkçede yazım yanlışlığına bile neden olabilmektedir: “*Evde* kitap var / *Ev de* yandı.”

İşte yukarıda örneklendirilmeye çalışıldığı gibi, Türk dilinin doğru ve ayrıntılı öğretilmesinde eş biçimli yapıların ortaya konmasının önemi açıktır. Daha önceki bir makalemizde eş biçimli “A” (a/e) biçim birimleri (Tepeli, 1996: 118-122) üzerinde durulmuştu, bu makalede de eş biçimli Ar (ar/er) biçim birimleri ortaya konulacaktır.

Türk Dil Kurumunun <http://tdk.org.tr/sözlük.html> genel ağ adresindeki Güncel Türkçe Sözlük’ü ile, Prof.Dr.Zeynep Korkmaz’ın Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)nden hareketle “ar/er” eş biçimli biçim birimleri tespit edildi ve dile uygun cümle örnekleri üretilerek anlaşılır duruma getirilmeye çalışıldı.

Kısaltmalar Dizini

<i>bk.</i>	Bakınız
<i>FFYE</i>	Fiilden Fiil Yapım Eki
<i>FİYE</i>	Fiilden İsim Yapım Eki
<i>FK</i>	Fiil Kökü
<i>İFYE</i>	İsimden Fiil Yapım Eki
<i>İİYE</i>	İsimden İsim Yapım Eki
<i>İK</i>	İsim Kökü
<i>SFE</i>	Sıfat-Fiil Eki

A) “AR” EŞ BİÇİMLİ BİÇİM BİRİMLERİ/YAPILAR

ar 1 *isim, Fransızca. are* % m² değerinde yüzey ölçü birimi (TDKa, 2006)

İsim görevinde kullanılan, dolayısıyla isim çekim eklerini alan sözcüktür. Ayrıca ek fiilin çekimlerini de alabilir.

ar+a I “İK I+yönelme durumu eki”
“Bir ara bir ton patates düşüyor.” (asıl sayı sıfatıyla dolaylı
tümleç)

ar+a II “İK II+yönelme durumu eki”
“Ara namusa bakar bu işler.”

ara+Ø III “İK+yükleme durumu eki”
“Ali ara bulucuydu.”

ara-Ø IV “FK-emir 2. teklik kişi eki”
“Ankara’ya varınca bizi ara!”

ar 2 *isim, . Arapça ‘âr* Utanma, utanç duyma (TDKa, 2006).

İsim görevinde kullanılır, üzerine isimden isim ile isimden fiil yapım eklerini, isim çekim eklerini ve ek fiilin çekimlerini alabilir.

ar+ı I “İK+iyelik 3. teklik kişi eki”
“Arı namusu bir kenara bıraktılar.”

arı+Ø II “İK+yalın durum eki”
“Arı bal yapar.”

Ar 3 *isim, Fransızca, kimya* Argon elementinin simgesi (TDKa, 2006).

İsim görevinde kullanılır, isim çekim eklerini ve ek fiilin çekimlerini alabilir.

Ar+Ø I “İK+yalın durum eki”
“Ar argon’un kısaltmasıdır.”

ar+Ø II “İK+yalın durum eki”
“Ar ‘utanma’ anlamına gelir.”

- ar+Ø III “İK+yalın durum eki”
 “Ar yüz metre kare değerinde yüzey ölçü birimidir.”
- ar+Ø IV “İİYK+yalın durum eki”
 “+Ar Türkçede isimlere gelir ve üleştirme sayı sıfatı yapan bir ek olarak kullanılır.”
- ar+Ø V “İFYE I+yalın durum eki”
 “-Ar- Türkçede isimden geçişsiz fiil türeten bir ektir.”
- ar+Ø VI “İFYE II+yalın durum eki”
 “-Ar- Türkçede isimden geçişli fiil türeten bir ektir.”
- ar+Ø VII “FFYE+yalın durum eki”
 “-Ar- Türkçede fiilden ettirgen çatılı fiil türeten bir ektir.”
- ar+Ø VIII “Geniş zaman eki+yalın durum eki”
 “-Ar Türkçede geniş zaman kipi eki olarak kullanılır.”
- ar+Ø IX “SFE+yalın durum eki”
 “-Ar Türkçede geniş zaman sıfat-fiil eki olarak kullanılan bir ektir.”

+ar 4 İsimden İsim Yapım Eki

bk. -er 5

Ünsüzle biten sayı isimlerinin üzerine gelerek üleştirme sayı sıfatları yapar. Ünlüyle biten sayılardan sonra araya “ş” yardımcı ünsüzü girer: *Altışar, dokuzar, onar, otuzar, kırkar, altmışar, doksanar* vs. Sıfat veya isim görevinde kullanılır, +II isimden isim yapım ekiyle isim çekim eklerini ve ek fiilin çekimlerini alır.

- az+ar I “İK+İİYE”
 “Sıvı yağı *azar azar* ilave etmeli” (zarf)
- az-ar+Ø II “FK-geniş zaman eki+3. teklik kişi eki”
 “İnsan elinde para görünce *azar*.” (yüklem)
- azar+Ø III “İK+yükleme hali eki”
 “Ben senin için *azar* işitemem.” (belirtisiz nesne)
- kırk+ar I “İK+İİYE”

“Bu sayıları kırkar kırkar saymalısın.” (zarf)

kır-k-ar+Ø “FK-FFYE-geniş zaman eki+3. teklik kişi eki”

“Senede bir kez keçilerin tüylerini kırkar.” (yüklem)

on+ar I “İK I+İİYE”

“Sınıflara onar kişi girdi.” (üleştirme sayı sıfatı)

on+ar-Ø II “İK II+İFYE-emir 2. teklik kişi eki”

“Bahçenin çitlerini onar!”

otuz+ar I “İK+İİYE”

“Adamlar kamyonu otuzar sandık taşıdılar.” (üleştirme sayı sıfatı)

ot+Ø uz+a-r+Ø II “İK+yalın durum eki + İK+İFYE-geniş zaman eki+3. teklik kişi eki”

“Baharda ot uzar.” (özne + yüklem)

+ar- 5 (<+a-r-) İsimden Fiil Yapım Eki bk. +er- 6

+A- ve -r- eklerinin birleşmesinden oluşmuş bulunan bu ek, “yapma” bildiren bir birleşik ektir. Geçişli fiiller türetmiştir: *başar-*, *becer-*, *ever-*, *onar-* <*on+ar-*, *suvar-* “sulamak” ve yeni türetilen *öner-* gibi (Korkmaz, 2003: 113). Bu ekle türemiş fiillerden sonra FFYE, FİYE ile fiil çekim ekleri (zaman ve kişi ekleri) gelebilir.

suv+ar-Ø I “İK+İFYE-emir 2. teklik kişi eki”

“Sen bugün tarlayı suvar!”

su+Ø var+Ø-Ø+Ø II “İK+yalın durum eki + İK+ek fiil-geniş zaman eki+3. teklik kişi eki”

“Havuzda su var.” (özne + yüklem)

+ar- 6 (<er-) İsimden Fiil Yapım Eki bk. +er- 7

Bazı sıfatlara ve renk adlarına gelerek “olma” bildiren geçişsiz fiiller kuran +Ar- eki, Eski Türkçedeki *er-* fiilinin bir süre sonra birleştiği sözlerle kaynaşarak ekleşmesinden oluşmuştur. Türkiye Türkçesinde daha çok renk

adlarında oluş bildiren fiiller bırakmıştır: *göler-* “göl olmak, göl hâline gelmek”, *gözer-* “göz göz olmak”, *yaşar-* “ıslanmak”; *ağar-*, *bozar-*, *göğ-*, *karar-*, *kızır-*, *morar-*, *sarar-*, *yeşer-* gibi (Korkmaz, 2003: 113). Bu ekle türemiş fiillerden sonra FFYE, FİYE ile fiil çekim ekleri (zaman ve kişi ekleri) gelebilir.

ağ+ar-Ø I “İK+İFYE-emir 2. teklik kişi eki”

“Sakalım, sen de ağar bakalım!” (yüklem)

ağ-ar+Ø II “FK-geniş zaman eki+3. teklik kişi eki”

“Her sabah bulutlar göğ-e ağar.” (yüklem)

boz+ar-Ø I “İK+İFYE-emir 2. teklik kişi eki”

“Sen artık iyice kızır bozar bakalım!” (yüklem)

boz-ar+Ø II “FK-geniş zaman eki+3. teklik kişi eki”

“Kötü arkadaş insanı bozar.” (yüklem)

kar(a)+ ar-dı+Ø I “İK+İFYE-görülen geçmiş zaman eki+3. teklik kişi eki”

“Gözleri karardı.” (yüklem)

kar-ar+Ø-dı+Ø II “İK+İFYE-geniş zaman eki+ek fiil-hikâye kipi eki+3. teklik kişi eki”

“Beton dökmek için her gün harç karardı.” (yüklem)

karar+Ø-dı+Ø III “İK+imek ek fiili-hikâye kipi eki+3. teklik kişi eki”

“Bu, yurt için verilen en önemli karardı.” (sıfatlarıyla yüklem)

kız+ ar-Ø I “İK+İFYE-emir 2. teklik kişi eki”

“Hiç olmazsa utancından kızır bakalım birazcık!” (yüklem)

kız-ar+Ø II “FK-geniş zaman eki+3. teklik kişi eki”

“Önüne gelen ona kızır.” (yüklem)

sar(1g)+ar-Ø I “İK+İFYE-emir 2. teklik kişi eki”

“Ey güzel yüzüm, sarar da ne kadar hasta olduğumu anlarsın doktor!”

sar-ar+Ø II “FK-geniş zaman eki+3. teklik kişi eki”

“Ateş evin etrafını sarar.”

sar-ar III “FK-SFE”

“Üzerine sarar bir takım elbise giydi.”

yaş+ar-dı+Ø I “İK+İFYE-görülen geçmiş zaman eki+3. teklik kişi eki”

“Gözlerim yaşardı.” (yüklem)

yaş+a-r+Ø-dı+Ø II “İK-İFYE-FİYE+ek fiil-hikâye kipi eki+3. teklik kişi eki”

“Bizimle okula gelen kişi Yaşar’dı.” (Türemiş isim/yüklem)

yaş+a-r+Ø-dı+Ø III “İK+İFYE-geniş zaman eki+ek fiil-hikâye kipi eki+3. teklik kişi eki”

“O evde bir zamanlar yaşlı bir adam yaşardı.” (yüklem)

-ar- 7 Fiilden Fiil Yapım Eki

bk. -er- 8

-Ar- eki, ünsüzle sonuçlanan geçişsiz belirli bazı fiillerden geçişli fiiller türeten bir ettirgenlik ekidir: *çıkır-*, *çöker-*, *gider-*, *kopar-* gibi (Korkmaz, 2003: 126). Bu ekle türemiş fiillerden sonra FFYE, FİYE ile fiil çekim ekleri (zaman ve kişi ekleri) gelebilir.

çık-ar-Ø I “FK-FFYE-emir 2. teklik kişi eki”

“Çocuğum, sırtından elbiselerini çıkar!” (yüklem)

çık-ar+Ø II “FK-geniş zaman eki+3. teklik kişi eki”

“Herkes evden çıkar.” (yüklem)

çık-ar+Ø III “FK-FİYE+ilgi durum eki”

“Herkes çıkar peşinde!” (belirtisiz isim tamlamasının tamlayanı durumunda)

çık-ar IV “FK-SFE”

“Çıkar yol bulamadı.” (niteleme sıfatı)

-ar 8 Fiilden İsim Yapım Eki

bk. -er 9

Aslında bir sıfat-fiil eki olan “-ar” bazı örneklerde kalıcı isimler de yapabilir: *Açar* “anahtar”, *çıkır*, *tutar*, *umar*, *yazar*. İsim görevinde

kullanılır, üzerine isimden isim ile isimden fiil yapım eklerini, isim çekim eklerini ve ek fiilin çekimlerini alabilir.

yaz-ar+Ø I “FK-FİYE+yalın durum eki”

“Yazar, son kitabını okurlarına imzaladı.”

yaz-ar II “FK-SFE”

“Dilediğini yazar bir adam tanırım.” (Sıfat-fiil grubu/ niteleme sıfatı)

yaz-ar+Ø III “FK-geniş zaman eki+3. teklik kişi eki”

“Her gün sabah erkenden kalkar ve ilk olarak makalesini yazar.”
(yüklem)

-ar 9 Sıfat-Fiil Eki

bk. -er 10

-r, -Ar, -(I)r/-(U)r eki, aslında geniş zaman sıfat-fiilleri türeten çok işlek bir ektir. –An sıfat-fiiline oranla daha çok süreklilik gösterir (Korkmaz, 2003: 126). Genelde sıfat olarak kullanılan bu yapılar, adlaşırlarsa isim görevinde kullanılır, üzerine isim çekim eklerini ve ek fiilin çekimlerini alabilir.

kap-ar I “FK-SFE”

“Onun başkalarından çok çabuk huy kapar bir yanı vardı.”
(sıfat-fiil grubu/niteleme sıfatı)

kap-ar+Ø II “FK-geniş zaman eki+3. teklik kişi eki”

“Sürüden ayrılanı kurt kapar.” (yüklem)

kap+a-r+Ø III “İK+İFYE-geniş zaman eki+3. teklik kişi eki”

“İkramiye borçlarımı kapar.” (yüklem)

kap+a-r IV “İK+İFYE-SFE”

“Gözlerini kapar vazifesini yapar bir memur bulamadım.”
(sıfat-fiil grubu/niteleme sıfatı)

kop-ar “FK-SFE”

“Fırtınalar kopar bir alandı burası.” (sıfat-fiil grubu/niteleme sıfatı)

kop-ar-Ø II “FK-FFYE-emir 2. teklik kişi eki”

“Git, bize dalından bir elma kopar!” (yüklem)

kop-ar+Ø III “FK-Geniş zaman eki+3. teklik kişi eki”

“Düğme yerinden kopar.” (yüklem)

-ar 10 Geniş Zaman Eki

bk. -er 11

“Geniş zaman kipi; -r, -(I)r/-(U)r ve -Ar olmak üzere sıfat-fiil kökenli iki farklı ek türü ile karşılanır.” (Korkmaz, 2003: 637-638). Geniş zaman eki -ar’dan sonra imek ek fiilinin birleşik kipleriyle kişi ekleri ve soru eki gelebilir.

yar-ar+Ø I “FK-Geniş zaman eki+3. teklik kişi eki”

“Her gün annesine odun yarar.” (yüklem)

yar-ar II “FK-SFE”

“Odun yarar bir adam gördüler.” (sıfat-fiil grubu/niteleme sıfatı)

yara-r+Ø III “FK-FİYE+yükleme durumu eki”

“Ondan herhangi bir yarar elde edemedi.” (sıfatıyla türemiş isim/belirtisiz nesne)

yara-r IV “FK-SFE”

“İşe yarar bir adam bulamadım.” (sıfat-fiil grubu/niteleme sıfatı)

yara-r+Ø V “FK-Geniş zaman eki+3. teklik kişi eki”

“Hasan benim işime yarar.” (yüklem)

+a-r 11 İsimden Fiil Yapım Eki-Geniş Zaman Eki

bk. +e-r 12

İsimlerden fiiller türeten +a ekinin şu örnekleri vardır: *ada-, boşa-, buna-, kana-, kapa-, kına-, oyna-, yaşa-* vs. (Hacıeminoğlu, 1991: 209-210). Geniş zaman eki -r ise ünlüyle biten fiillerin üzerine gelir. Geniş zaman eki r’den sonra imek ek fiilinin birleşik kipleriyle kişi ekleri ve soru eki gelebilir.

kan+a-r+Ø I “İK+İFYE-Geniş zaman eki+3. teklik kişi eki”

“Çocuğun tırnağı ayda bir kanar.” (yüklem)

kan+a-r II “İK+İFYE-SFE”

“Çok kanar bir yara açılmış bağında.” (sıfat-fiil grubu/niteleme sıfatı)

kan-ar III “FK-SFE”

“Çocuklara bile kanar bir adamdı o.” (sıfat-fiil grubu/niteleme sıfatı)

kan-ar+Ø IV “FK-geniş zaman eki+3. teklik kişi eki”

“Bu çocuk söylenilen her şeye kanar.” (yüklem)

a-r 12 Ses görevindeki “a” ile “r” geniş zaman eki *bk. e-r 13*

Biçim birimlerinin birer alt birimi olan “a” sesinden sonra yine genelde sesler veya ekler gelebilir. Geniş zaman eki –r’den sonra imek ek fiilinin birleşik kipleriyle kişi ekleri ve soru eki gelebilir.

yıka-r+Ø I “FK-geniş zaman eki+3. teklik kişi eki”

“Annem büyük bir zevkle elbiselerimi yıkar ve ütüler.” (yüklem)

yık-ar+Ø II “FK-geniş zaman eki+3. teklik kişi eki”

“Bu acı onu yıkar.” (yüklem)

ar 13 Ses görevindeki “a” ve “r” *bk. er 14*

Biçim birimlerinin birer alt birimi olan “a” ve “r” seslerinden sonra yine genelde sesler veya ekler gelebilir.

baş+lar+Ø “İK+çokluk eki+yalın durum eki”

“Başlar öne eğilsin!” (özne)

baş+la-r+Ø II “İK+İFYE-geniş zaman eki+3. teklik kişi eki”

“Maç, her zaman saat 13.30’da başlar.” (yüklem)

katar+Ø I “İK+yalın durum eki”

“Bugün istasyondan beş katar kalkacak.” (sıfatıyla birlikte özne)

kat-ar+Ø II “FK-geniş zaman eki+3. teklik kişi eki”

- “Ayşe sirkeye su katar.” (yüklem)
zar+Ø I “İK I+yalın durum eki”
“Zar oldukça inceydi.” (özne)
zar+Ø II “İK II+yükleme durumu eki”
“Ali elinden zar düşürdü.” (belirtisiz nesne)

B) “ER” EŞ BİÇİMLİ BİÇİM BİRİMLERİ/YAPILAR

er 1 *isim* 1. Erkek; 2. İşini iyi bilen, yetenekli kimse; 3. *sıfat* Kahraman, yiğit; 4. *askerlik* Rütbesiz asker, nefer; 5. *halk ağzında* Koca (TDKA, 2006).

İsim görevinde kullanılır, üzerine isimden isim ile isimden fiil yapım eklerini, isim çekim eklerini ve ek fiilin çekimlerini alabilir.

- Ön er+Ø I “niteleme sıfatı + isim+yalın durum eki”
“Öner annesiyle okula gitti.” (özne)
ön+er-Ø II “İK+İFYE-emir 2. teklik kişi eki”
“Sen bize güzel bir araba öner!” (yüklem)

er 2 *zarf, halk ağzında* Erken (TDKa, 2006)

Zarf görevinde kullanılır, üzerine isimden bazen isim çekim eklerini ve ek fiilin çekimlerini alabilir.

- er+i I “İK I+yükleme durumu eki”
“Halk, ‘erken’ zarfından ziyade ‘er’i kullanır.”
er+i II “İK II+iyelik 3. teklik kişi eki”
“Ayşe’nin eri bir daha eve dönmedi.”
er-i III “FK-zarf-fiil eki”
“Ekinler eriverdi.”
eri-Ø IV “FK-emir 2. teklik kişi eki”

“Katlaşmış yüreğim, kızgın güneşteki karlar gibi eri!”

Er 3 *isim, Latince, kimya* Erbiyum elementinin simgesi (TDKa, 2006)

İsim görevinde kullanılır, üzerine isim çekim eklerini ve ek fiilin çekimlerini alabilir.

Er+Ø I “İK+yalın durum eki”

“Er erbiyum’un kısaltmasıdır.

er+Ø II “İK+ilgi durum eki”

“Er meydanına çıktılar.”

er III “Zaman zarfı”

“Er geç buraya uğrar.”

er-Ø IV “FK-emir 2. teklik kişi eki”

“Kızım, muradına er!”

er+Ø V “İİYK+yalın durum eki”

“Er Türkçede isimden üleştirme sayı sıfatı türeten bir ektir.”

er+Ø VI “İFYE I+yalın durum eki”

“Er Türkçede isimden geçişsiz fiil türeten bir ektir.”

er+Ø VII “İFYE II+yalın durum eki”

“Er Türkçede isimden geçişli fiil türeten bir ektir.”

er+Ø VIII “FFYE+yalın durum eki”

“Er Türkçede fiilden ettirgen çatılı fiil türeten bir ektir.”

er+Ø IX “Geniş zaman eki+yalın durum eki”

“Er Türkçede geniş zaman kipi eki olarak kullanılır.”

er+Ø X “SFE+yalın durum eki”

“Ar Türkçede geniş zaman sıfat-fiil eki olarak kullanılan bir ektir.”

er- 4 *fiil* 1. Erişmek, kavuşmak; 2. Yetişip dokunmak; 3. (*nsz*) Bitkiler veya bunların ürünleri olgunlaşmak; 4. (*nsz*), *din b.* Kendini Tanrı yoluna vermiş kimse insanüstü kutsal bir aşamaya erişmek (TDKa, 2006)

Bu fiilden sonra FFYE, FİYE ile fiil çekim ekleri (kip ve kişi ekleri) gelebilir.

er-e+Ø I “FK-istek kipi eki+3. teklik kişi eki”

“Her seven kişi muradına ere.”

er+e II “İK+yönelme durumu eki”

“Fidan’ı ere (kocaya) verdiler.”

+er 5 İsimden İsim Yapım Eki

bk. +ar 4

Ünsüzle biten sayı isimlerinin üzerine gelerek üleştirme sayı sıfatları yapar. Ünlüyle biten sayılardan sonra araya “ş” yardımcı ünsüzü girer: *birer, ikişer, üçer, dörder, beşer, yedişer, sekizer, yirmişer, ellişer, yetmişer, seksener, yüzer, biner*. Sıfat veya isim görevinde kullanılır, +II isimden isim yapım ekiyle isim çekim eklerini ve ek fiilin çekimlerini alır.

beş+er I “İK+İİYE (üleştirme sayı sıfatı yapan ek)”

“Sıralarda beşer kişi oturuyor.”

beşer II *is. Ar.* “İnsanoğlu, insan”

“Beşer şaşar.”

beş er III “sayı sıfatı + isim”

“Siperde beş er ateş ediyordu.”

bin+er I “İK+İİYE (üleştirme sayı sıfatı yapan ek)”

“Buraya biner kişi gelsin.”

bin-er+Ø II “FK-geniş zaman eki+3. teklik kişi eki”

“Küçük süvari atına biner.”

bin er III “sayı sıfatı + isim”

“Karşımda bin er duruyordu.”

yüz+er I “İK+İİYE (üleştirme sayı sıfatı yapan ek)”

“Yanlarında yüzer kalem getirdiler.”

yüz-er+Ø II “FK I (suda yüzmek)-geniş zaman eki+3. teklik kişi eki”

“Ali denizde iyi yüzer.”

yüz-er+Ø III “FK II (deri vs. yüzmek)-geniş zaman eki+3. teklik kişi eki”

“Kasap keçinin derisini yüzer.”

yüz-er IV “FK I (suda yüzmek)-SFE”

“Denizde yüzer bir adam gördüm.”

yüz-er V “FK I (deri vs. yüzmek)-SFE”

“Deri yüzer bir adam gözüme takıldı.”

yüz er+Ø VI “asıl sayı sıfatı + isim+yalın durum eki”

“Orada yüz er toplanmıştı.”

+er- 6 (<+e-r-) İsimden Fiil Yapım Eki bk. +ar- 5

+Ar- isimden geçişli fiiller türeten bir ektir: *becer-*, *ever-*, *öner-* gibi (Hacıeminoğlu, 1991: 211-212). Bu ekle türemiş fiillerden sonra FFYE, FİYE ile fiil çekim ekleri (kip ve kişi ekleri) gelebilir.

ev+er-Ø I “İK+İFYE-emir 2. teklik kişi eki”

“Baba beni ever, dedi.”

ev-er+Ø II “FK-geniş zaman eki+3. teklik kişi eki”

“Çocuk, her gün okula gitmek için ever (acele eder).”

+er- 7 (<er-) İsimden Fiil Yapım Eki bk. +ar- 6

+Ar- eki bazı sıfatlara ve renk adlarına gelerek “olma” bildiren geçişsiz fiiller yapar: *göler-* “göl olmak, göl hâline gelmek”, *gözer-* “göz göz olmak”, *göğür-*, *içer-*, *öner-*, *yeşer-* (<*yaşar-*) gibi (Korkmaz, 2003: 113). Bu ekle türemiş fiillerden sonra FFYE, FİYE ile fiil çekim ekleri (kip ve kişi ekleri) gelebilir.

göl+er-di+Ø I “İK+İFYE-görülen geçmiş zaman eki+3. teklik kişi eki”

Aşırı yağışla birlikte burası gölerdi. (yüklem)

göl+Ø er+Ø-di+Ø “İK+yalın durum eki + İK+ek fiil-hikâye kipi eki+3. teklik kişi eki”

Göle o kadar er geldi ki âdeti göl erdi.”

-er- 8 Fiilden Fiil Yapım Eki

bk. -ar- 7

-Ar- eki, ünsüzle sonuçlanan geçişsiz belirli bazı fiillerden geçişli fiiller türeten bir ettirgenlik ekidir: *çöker-*, *gider-* gibi (Hacıeminoğlu, 1991: 105). Bu ekle türemiş fiillerden sonra FFYE, FİYE ile fiil çekim ekleri (kip ve kişi ekleri) gelebilir.

çök-er-di+Ø I “FK-FFYE-görülen geçmiş zaman eki+3. teklik kişi eki”

“Bir adam geldi, devesini çökerdi, eve girdi.” (yüklem)

çök-er+Ø-di+Ø II “FK-görülen geçmiş zaman eki+ek fiil-hikâye kipi eki+3. teklik kişi eki”

“Her gün dağlara sis çökerdi.” (yüklem)

gid-er-Ø I “FK-FFYE+emir 2. teklik kişi eki”

“Sofraya otur da açlığını gider!” (yüklem)

gid-er+Ø II “FK-geniş zaman eki+3. teklik kişi eki”

“Her gün aynı saatte iş yerine gider.” (yüklem)

gid-er+Ø III “FK-FİYE”

“Gider gelirimizden fazlaydı.” (özne)

gid-er IV “FK-SFE”

“Şu anda işleri yolunda gider bir esnaf bulmak zordu.”
(Sıfat-fiil grubu/niteleme sıfatı)

-er 9 Fiilden İsim Yapım Eki

bk. -ar 8

Aslında bir sıfat-fiil eki olan “-er” bazı örneklerde kalıcı isimler de yapabilir: *Değer*, *döner*, *eder*, *gider*, *göçer*, *ısı ölçer*, *keser* gibi (Bayraktar, 2004: 120; Korkmaz, 2003: 104-105). İsim görevinde kullanılır, üzerine isimden isim ile isimden fiil yapım eklerini, isim çekim eklerini ve ek fiilin çekimlerini alabilir..

değ-er+Ø I “FK-FİYE+ilgi durumu eki”

“Değer yargısı yoktu insanların.” (isim tamlamasının tamlayanı)

değ-er II “FK II-SFE”

“Her şeye değer bir iş gerçekleştirdi.” (Sıfat-fiil grubu/niteleme sıfatı)

değ-er+Ø III “FK II-geniş zaman eki+3. teklik kişi eki”

“Bu tablo milyon değer.” (yüklem)

göç-er+Ø I “FK-FİYE+yalın durum eki”

“Göçer, göçebe anlamında kullanılır.” (özne)

göç-er II “FK-SFE”

“İşi gereği her yıl oradan oraya göçer bir adam tanırım.” (Sıfat-fiil grubu/ nit. sıfatı)

göç-er+Ø III “FK-geniş zaman eki+3. teklik kişi eki”

“Yörük Ali baharla birlikte Beydağları’na göçer.” (yüklem)

göç-er-Ø IV “FK-FFYE-emir 2. teklik kişi eki”

“Ali, işi Mustafa’ya göçer!” (yüklem)

-er 10 Sıfat-Fiil Eki

bk. -ar 9

-r, -Ar, -(I)r/-(U)r eki, aslında geniş zaman sıfat-fiilleri türeten çok işlek bir ektir. –An sıfat-fiiline oranla daha çok süreklilik gösterir (Korkmaz, 2003: 126). Genelde sıfat görevinde kullanılan bu yapılar adlaşarak isim görevinde kullanılabilir ve üzerine isim çekim eklerini ve ek fiilin çekimlerini alır.

dil-er I “FK-SFE”

“Çocuk, gözlerini kasabın işkembeyi hızlı hızlı diler ellerine dikmişti.” (sıfat-fiil grubu/niteleme sıfatı)

dil-er+Ø II “FK-geniş zaman eki+3. teklik kişi eki”

“Annesi ekmekleri diler, sofraya koyar.” (yüklem)

dil+e-r+Ø III “İK+İFYE-geniş zaman eki+3. teklik kişi eki”

“Ayşe sizlere mutluluklar diler.” (yüklem)

dil+e-r IV “İK+İFYE-SFE”

“Herkesten her şey diler hâle geldiler.” (Sıfat-fiil grubu/niteleme sıfatı)

-er 11 Geniş Zaman Eki

bk. -ar 10

“Geniş zaman kipi; -r, -(I)r/-(U)r ve -Ar olmak üzere sıfat-fiil kökenli iki farklı ek türü ile karşılanır.” (Korkmaz, 2003: 637-638). Geniş zaman eki -ar’dan sonra imek ek fiilinin birleşik kipleriyle kişi ekleri ve soru eki gelebilir.

iç-er+Ø-di+Ø I “FK-geniş zaman eki+ek fiil-hikâye kipi eki+3. teklik kişi eki”

“Çocuk yatmadan önce sütünü içerdi.” (yüklem)

iç+er-di+Ø II “İK+İFYE-görülen geçmiş zaman eki+3. teklik kişi eki”

“Yapılan çalışma bütün çekim eklerini içerdi.” (yüklem)

+e-r 12 İsimden Fiil Yapım Eki-Geniş Zaman Eki bk. +a-r 11

İsimlerden fiiller türeten +a/e ekinin şu örnekleri vardır: *bele-*, *dile-*, *dişe-*, *gevşe-*, *göze-*, *gürle-*, *inle-*, vs. (Hacıeminoğlu, 1991: 209-210). Geniş zaman eki -r ise ünlüyle biten fiillerin üzerine gelir. Geniş zaman eki -r’dan sonra ise imek ek fiilinin birleşik kipleriyle kişi ekleri ve soru eki gelebilir.

bel+e-r+Ø-di+Ø I “İK+İFYE-geniş zaman eki+ek fiil-hikâye kipi eki+3. teklik kişi eki”

“Kadın çocuğunu sık sık beşiğe belerdi.” (yüklem)

bel+er-di+Ø II “İK+İFYE-görülen geçmiş zaman eki+3. teklik kişi eki”

“Gözleri belerdi.” (yüklem)

e-r 13 Ses görevindeki “e” ile “r” geniş zaman eki

bk.a-r 12

Biçim birimlerinin birer alt birimi olan “e” sesinden sonra yine genelde sesler veya ekler gelebilir. Geniş zaman eki -r’dan sonra imek ek fiilinin birleşik kipleriyle kişi ekleri ve soru eki gelebilir.

göz+le-r+Ø I “İK-İFYE-geniş zaman eki+3. teklik kişi eki”

“Annesi ekmek getirecek diye çocuğunun yolunu gözler.”
(yüklem)

göz+ler+Ø II “İK-çokluk ek+yalın durum eki”

“Gözler kalbin aynasıdır.” (özne)

er 14 Ses görevindeki “e” ve “r”

bk. er 13

Biçim birimlerinin birer alt birimi olan “e” ve “r” seslerinden sonra yine genelde sesler veya ekler gelebilir.

şiş+ler+Ø I “İK II+çokluk eki+yalın durum eki”

“Şişler kızların ellerindeydi.” (özne)

şiş+le-r+Ø II “İK+İFYE-geniş zaman eki+3. teklik kişi eki”

“Hapishanede mahkûmlardan biri Alperen’i şişler.”
(yüklem)

SONUÇ

Görüldüğü gibi eş biçimli Ar (ar/er)in 13/14 farklı şekli vardır. Bunlardan ar’ın 13, er’in ise 14 biçimi saptanmıştır.

Ar’ın 3’ü bağımsız, 7’si bağımlı biçim birimi ve 1’i bağımlı+bağımlı biçim birimi, 1’i bağımlı biçim birimi+ses birimi, yine 1’i ses birimi+ses birimi yapılı olmak üzere 13; er’in ise 4’ü bağımsız, 7’si bağımlı biçim birimi ve 1’i bağımlı+bağımlı biçim birimi, 1’i bağımlı biçim birimi+ses birimi, yine 1’i ses birimi+ses birimi yapılı olmak üzere 14 farklı şekli bulunmaktadır.

Bağımsız biçim birimleri: Ar’ın biri Fransızca kökenli, diğeri Arapça kökenli 2 eş *adlı isim*, 1 Fransızca kökenli ismin *kısaltması* olmak üzere eş biçimli 3; er’in ise Türkçe kökenleri farklı biri *isim*, biri *zarf*, diğeri *fiil*, biri de Lâtince kökenli ismin *kısaltması*, olmak üzere eş biçimli 4 bağımsız biçim birimi bulunmaktadır.

Bağımlı biçim birimlerinin hepsi Türkçedir. Büyük ünlü uyumu nedeniyle ar/er olmak üzere iki biçimi vardır. Kalın ünlüyle biten sözcüklerin üzerine ar, ince ünlüyle biten sözcüklerin üzerine ise er şekilleri gelir. Ar/er’in 1’i İİYE, 2’si İFYE, 1’i FFYE, 1’i SFE olmak üzere kökenleri farklı 5; 1’i geniş zaman eki, 1’i de FİYE olmak üzere SFE kökenli olup görevleri farklı 2 eş biçimli bağımlı biçim birimi vardır.

1'i ek+ek, 1'i ses+ek, 1'i ses+ses olmak üzere 3 de eş biçimli değişik yapı görülmektedir.

Ayrıca er- fiiliyle aynı kökenli olup sonradan ekleşmiş olan ve 'olma' bildiren geçişsiz fiiller türeten İFYE +er-, görevleri farklı yazılışları/söylenişleri bir sözcük+ek yapılı eş biçimliler olarak değerlendirilebilir.

Yine İFYE +a-/+e- ve FFYE -r- ile bu eklerin birleşmesinden oluşmuş bulunan ve geçişli fiiller türeten İFYE +ar-/+er-'i görevleri farklı yazılışları/söylenişleri bir (ek+ek)+birleşik ek yapılı eş biçimliler olarak görülebilir.

Sözcük+sözcük, sözcük+ek, ek+ek, iki farklı ek+birleşik ek, isim+fiil vs. yapılarında eş biçimlilik görülmektedir.

Bağlamda bu eş biçimli yapıların anlam, köken, görev, söyleyiş, yazılış vs. bakımlarından tam ve doğru bir şekilde öğretilmesi, bu türden yapıları gösteren sözlüklerin hazırlanmasıyla mümkün olacaktır. Ayrıca dil bilgisi kitapları, sözlükler, yazım ve söyleyiş kılavuzları bu türden yapılar dikkate alınarak hazırlanmalıdır. Bu çalışma, bu türden araştırmalara belli ölçüde katkı sağlarsa, amacına ulaşmış olacaktır.

KAYNAKÇA

- Bayraktar, Nesrin. (2004) *Türkçede Fiilimsiler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 838.
- EREN, Hasan. (1999) *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara.
- Gürsoy-Naskali, Emine. (1997) *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 667.
- Hacıeminoğlu, Necmettin. (1991) *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları: 1348.
- Korkmaz, Zeynep. (1992) *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 575.
- Korkmaz, Zeynep. (2003) *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 827.
- Gemalmaz, Efrasiyap-Tarikdaroğlu, Abdurrahman.-Aksu, Belgin. (2004)*Türkçe Sözlük'ün Ters Dizimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 845.

TDKa. (2006) *Güncel Türkçe Sözlük*, 18.05.2006 tarihinde <http://tdk.org.tr/sozluk.html>.

TDKb. (2006) *Yazım Kılavuzu*, 18.05.2006 tarihinde <http://tdk.org.tr/yazim.html>.

Tepeli, Yusuf. (1996) “Eş Sesli Dil Bilgisi Morfemlerinden “A” (a/e)”, *Akademik Araştırmalar*. Erzurum: yıl 1, sayı 2, s. 118–122.

Tuğlacı, Pars. *Ansiklopedik Türkçe Sözlük-5 cilt*. İstanbul: ABC Kitabevi Yayın Dağıtım A.Ş.

Vardar, Berke. (1998) *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: ABC Kitabevi Yayınları.